

SKUPLJANJE SVJEDOČANSTAVA O KOMUNISTIČKOM POGUBLJENJU I MUČENJU HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA

Piše: **dr. sc. fra Andrija Nikić**

profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilištu u Mostaru i predsjednik HKD Napredak, Mostar

Iz zahvalnosti prema katoličkim mučenicima i patnicima četrdesetak godina prikupljam podatke o njima. Tijekom vremena susretao sam se s osobama koje su poznavale pojedine franjevce i bili svjedoci pojedinih zločina.

Uvjerio sam se da nije lako sastaviti listu mučenika Katoličke crkve i Hercegovačke franjevačke provincije koji su šireći Evanđelje i ostajući vjerni Kristu i poslanju Crkve, prolili vlastitu krv na ovom širokom rasadištu vjere, koju s poštovanjem zovemo dragom svojom domovinom. Činjenica je da su brojne dokumente neprijatelji uništavali, a dosta ih je nestalo u (ne)prilikama vremena i prostora na kome živimo. Sačuvani dokumenti slične kamenčićima koji s novim otkrićima upotpunjuju velebni mozaik katoličkih mučenika, koji su povezali milu nam domovinu i našu Crkvu s dragim Bogom.

Gotovo pedesetak godina prikupljam svjedočanstva o komunističkom pogubljenju i mučenju hercegovačkih franjevaca i katoličkog puka. Prva svjedočanstva čuo sam od očevidaca i preživjelih franjevaca i svećenika. U Rimu sam, za vrijeme studija knjižničarstva i povijesti, skupljajući podatke za bibliografiju hercegovačkih franjevaca prelistao hrvatsku periodiku, novine i časopise, te obogatio svoje znanje novim podacima. Po povratku sa studija u Mostar nastavio sam prikupljati svjedočanstva o stradanjima u Hercegovini. Prašina oko brošure Široki Brijeg odvela me je u Vojnoistorijski institut u Beograd. Tamo sam se susreo s komunističkom »dokumentacijom«. Uvjerio sam se u postojanje krivotvorina i saznao da su komunisti oformljivali kancelarije za stvaranje protuhrvatske dokumentacije. Tu je povećavana gomila krivotvorina.¹ Nadalje, službenici UDB-e u institutu su izdvajali nepoćudne spise i knjige te ih »odvozili u fabrike papira da ih spale«. Prikupljanje svjedočanstva nastavio sam sedamdesetih i osamdesetih godina. Na temelju prikupljene i proučene dokumentacije napisao sam knjigu *Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945.*² Uz to sam, na temelju prikupljene i novoobjavljivane

¹ Jedan dio krivotvorina objavljivali su u poznatim Zbornicima.

² Prva dva dijela objavio sam u Taveliću, a treći je čekao nova vremena koja su nadošla poslije 1990.

dokumentacije planirao napisati *Kroniku Hercegovine 1940. – 1990.* U Kronici su prepoznatljiva dva karakteristična dijela.

Prvi dio građe govori o vremenu 1941. – 1944. Iz tog nam je vremena u pismohrani Provincije i župnim pismohranama ostalo malo pisanih dokumenata. Kronike kao da su pokupljene. Matične knjige – posebice umrlih, s upisima ubojica, bile su oduzete. U građu sam stavio ono do čega sam uspio doći, pokušavajući iz dostupnih izvora rekonstruirati to teško doba. Oslanjao sam se na sjećanja starih ljudi, na komunističke »pismohrane« i na komunističke »presude« iz kojih se može mnogo toga razaznati. Ovaj dio »Kronike« daje koliko ovoga trenutka može. Bilo bi lijepo kad bi izazvao na rad sve poznavatelje i još uvijek žive svjedoke vremena da nadoknade vlastitim pismenim svjedočanstvom to što je komunističkoj pedesetogodišnjoj diktaturi uspjelo poništiti i »protumačiti« svojim načinom. Ova »Kronika« pokušava otvoriti pitanje ustaša i ustaškoga pokreta, tražeći objektivan pristup povijesnoj zbilji i oslobađajući se u prosudbi toga što su komunisti htjeli da se o ustašama govori.

Drugi dio građe obrađuje povijesno razdoblje Hercegovine od komunističke okupacije Hercegovine do predosjećaja komunističkog kraja 1990. Najvažniji izvor stvaranju »Kronike« ovog drugog dijela jest hercegovački komunistički list *Sloboda* (Trebinje-Mostar) i dnevnik *Oslobođenje* (Sarajevo), jedini koji su u to vrijeme mogli pisati, jer su ostali listovi u ovome prostoru jednostavno ugušeni. *Sloboda*, riječju i karikaturom, priprema i prati protucrkvene afere i procesuiranje pojedinih hercegovačkih franjevaca. *Oslobođenje* piše što je njemu odgovaralo, ali nam ostavlja kronologiju zbivanja iz koje je moguće razotkriti istinu ili joj se najbliže približiti. Ona nam hotimično skriva pojedina zbivanja vezana uz strijeljanja i masovna pogubljenja, ali nam nehotično odaje imena ubojica i njihove zločine. Ovaj su dio »Kronike« potpomogli mnogi živi svjedoci, u tekstu imenovani ili neimenovani, po čijem se svjedočenju moglo mnogo toga rasvijetliti. U stvaranju popisa »žrtava komunističkog terora« sudjelovao je čitav niz ljudi iz gotovo svih hercegovačkih sela.³

Dolaskom demokracije brojni domoljubi otvaraju vrata povijesnoj istini. Prikupljaju se svjedočanstva, dokumenti i slike, pišu knjige, podižu spomenici i spomen-obilježja, iznose nebrojena svjedočanstva o stradanju hrvatskog naroda i

³ I ovdje im izražavam zahvalnost.

Crkve u njemu. Međutim, pojedini hercegovački franjevci su potajno, ali ustrajno, prikupljali podatke o stradanju katoličkog puka sa svojim franjevcima i svećenicima za vrijeme komunističkih olovnih vremena. Danas je, Bogu hvala, došao trenutak da se skupi rasuto, da se otkriju pomno skrivane jame, možda već zaboravljena imena, da se vrati dug braći i sestrama koji ne smiju postati braća naša zaboravljena.

Iz povijesti i svjedočanstava bjelodano je da su franjevci Hercegovačke franjevačke provincije usko povezani s narodom koji su pastorizirali. U onim teškim i sudbonosnim vremenima u dušu su svoga naroda utisnuli neizbrisiv biljeg vjere. Oni su, franjevci, nastajali u narodu i umirali su zajedno sa svojim katoličkim narodom i čuvali uspomenu o mučenjima i patnjama. Zato je u relativno malom broju sačuvanih vjerodostojnih dokumenata o mučeništvu i uzništvu ovih Božjih svjedoka katolički puk u svojim srcima sačuvao i pokoljenjima predao podatke o liku franjevca koji je stradao zajedno sa svojim vjernim narodom.

Tako je u ovoj studiji sublimirano više stotina svjedočanstva, na desetke studija i više knjiga. Tu su prenesene misli svjedoka, pametnih umova i istraživača, napisane i izgovorene u više životnih okolnosti i na više jezika. Sve to potvrđuje da se istina o ubijanju i mučenju hercegovačkih franjevaca ne da zarobiti, pokriti vremenom zaborava, i uredno složiti u svitke, da bi potom bila odložena kao artefakt. Možemo je samo promišljati i ta promišljanja zapisivati, učiti iz toga. Naprotiv, komunistička dokumentacija je prepuna krivotvorina i svaki njihov ponuđeni dokument prije preuzimanja njegove poruke potrebno je znanstveno analizirati. Svaka nova laž još je veća suza na licu hercegovačkih franjevaca, katoličkog puka i hrvatskog naroda. Zar na lažima želimo još uvijek odgajati svoje mlade? Zar je tako teško reći istinu da bi naraštaji nakon nas bili sretniji? Zar uistinu nema nikoga poznatog tko je stajao nad grobnicama s oružjem i sa zapovijeđu u grlu? Zar se zbilja danas isti ljudi koji su ostavili rasute kosti hercegovačkih franjevaca, katoličkog puka i uglednih Hrvata mogu zvati velikanima? Ako drugi o tome i šute, za nas bi vjernike takva šutnja bila grijeh.

Ključne riječi: *svjedok, svjedočanstvo, franjevac, mučenik, uznik, ubojica, partizan, udbaš.*

Uvod

*Nema čovjeka u ovoj državi [Jugoslaviji],
kojega mi nismo kadri optužiti i ubiti.⁴*

*»Nema čovjeka u ovoj državi [Jugoslaviji],
kojega mi nismo kadri staviti pred sud i suditi.«⁵*

Katolička crkva, Franjevački red i hrvatski narod u Hercegovini posjeduje »skriveno blago« zakopano u hercegovačkom kršu – na toj njivi Gospodnjoj često puta krvlju natapanoj. Ovom prigodom želimo skupiti to skriveno blago i prosuto biserje kako ne bi bilo zaboravljeno. To su okrvavljeni dragulji kršćana posijani u tlo lijepe nam Domaje, da postane »sveta zemlja iz koje niče krasan cvijet i donosi obilat rod« (sv. Jeronim).

Nadalje, katolici su u Hercegovini, to je povijesna činjenica, skupa sa svojim franjevcima našu povijest pisali više krvlju nego tintom. Njihovo mučeništvo je najblistaviji pečat naše hrvatske, franjevačke i crkvene povijesti. Nebrojene žrtve su pale poradi zatiranja čežnje hrvatskog i katoličkog naroda za slobodom. I mučeništvo onih, čija sam imena upisao u *Lučonoše*, posebice onih kojih se spominjemo na Širokom Brijegu⁶, na Humcu, u Mostaru... poziv je živima na vjernost Bogu, vjeri i narodu. Nadalje, kroz stoljeća katolički puk u Hercegovini je u mučeništvu svojih

⁴ Činjenično su to dokazali partizani koncem Drugog svjetskog rata i poraća. Između 1945. i 1951. titoisti su, prema izvješću Aleksandra Rankovića, pobili 586.000 osoba – najviše Hrvata. ANTUN VRDOLJAK, *Komunistima je osveta svetinja*, Vijenac, od 20. svibnja 2010.; Razgovor je to koga je vodio Andrija Tunjić. Državna vlast je bila strukturirana tako da je bilo nemoguće napraviti nešto, a da Tito to nije znao. Mlada povjesničarka Martina Grahek Ravančić kaže, ako nije znao, zašto, kada je saznao, nije kaznio. Titoisti »su vampiri...« Cijeli razgovor se može vidjeti i pročitati na – http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac423.nsf/AllWebDocs/Komunistima_je_osveta_svetinja.

⁵ »*Rekao je to jedan od vaših ljudi višeg položaja*« – vjerojatno Vladimir Bakarić zagrebačkomu nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu. Tako se na suđenju izjasnio stožernik Alojzije Stepinac, 1946. Između 1945. i 1951., prema izvješću Aleksandra Rankovića, kroz titove tamnice prošlo je 3,777.776 logoraša i uhićenika.

⁶ Sudeći prema izvorima citiranim na <http://11brigada.blog.hr/>, s apsolutnom sigurnošću se može ustvrditi kako su dvanaestorica širokobrijeških franjevaca pobijena i spaljena 7. veljače 1945. u zoni odgovornosti 11. dalmatinske brigade. Riječ je o postrojbi koja se uz spomenuti zločin na Širokom Brijegu u nekolicini svjedočenja proziva i kao odgovorna za zločine na Kočevskom Rogu. U sastavu ove brigade djelovali su Milka Malada (Planinc), Jerko i Stjepan Nobilo, Vuk Anđelinović (ujak Vesne Pusić), Albert Štambuk, Salamon Finci, Srećko Freundlich, Emil Goldstein, Branko Kadijević (brat Veljka Kadijevića), Adolf Dragičević (danas ugledni akademik i član HNS-a), Vojtjeh Ostojić, Jozo Bajić i mnogi drugi čija su prezimena identična prezimenima mnogih današnjih hrvatskih političara. Istraživanja svakako treba nastaviti s dokumentacijom. Operativni dnevnik 11. dalmatinske brigade nalazi se u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu i nosi oznaku K.1101A, br. reg. 28-1/11. Operativni dnevnicima II. i III. bataljuna ove brigade također su u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu i nose oznaku K.1101A, br. reg. 1-23/14. Drugi dio pismohrana dostupan je i nalazi se u Institutu za historiju radničkog pokreta Dalmacije u Splitu. Treći dio zacijelo treba tražiti kod privatnih osoba. Među njima su: Nikola Anić, autor knjige *Povijest Osmog korpusa* i Slavko Družijanić, koautora knjige *11. dalmatinska udarna brigada*. Usp. <http://www.pobijeni.info/naslovnica/clanak/240>

pređa, te otaca i majki, braće i sestara neprestance nalazio okrpju vjere i ustrajnost na Isusovu putu.

To su preko 17.500 tisuća sinova i kćeriju – uglavnom naše mladeži, naši franjevci, biskupijski svećenici predvođeni biskupom Petrom Čulom, časne sestre franjevke i Milosrdnice, te redovnički i svećenički pripravnici, a posebice naši vjernici, koji su, često u cvijetu mladosti – položili svoje živote u Drugom svjetskom ratu i poraću na oltar za ideale svoje duše.

To je jedna Crkva šutnje – preko 70.000 uznika, koja je trpjela, bila po logorima i tamnicama, te išla u paklene muke. Bila je živi svjedok vjere, branitelj pravde, širitelj slobode i ljubavi, a do danas je skoro nepoznata u javnosti.

Zato u ovoj studiji želim ukratko u ime preko 17.500 pobijenih katolika u ratu i sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća⁷ i oko 70.000 uhićenika u Hercegovini 1945. – 1990.⁸ progovoriti na spomen pokoljenja koja će doći poslije nas. Jedne su srbočetnici i partizani pobili, a druge mučili jer su planirali uništiti Katoličku crkvu u Hercegovini. Mrzitelji hrvatskog naroda, posebice u Hercegovini, redovito su žestoki mrzitelji katoličke Crkve i njezinih članova – franjevac, svećenik, redovnik, redovnica i ostalih naših vjernika, jer su mislili, a neki još tako drže, da treba udariti na dušu i vjeru katolika pa će zatim svako rastakanje narodnog bića ići lakše.⁹

Komunisti i partizani su kao boljševici učili na primjeru »prve zemlje socijalizma« Rusije kako stvoriti »raj na zemlji«. Ustvari, bio je to sramotni i

⁷ Primjerice, katolička župa u Nevesinju je 1940 imala 1.648 katolika. Godine 1948. broj katolika je prepolovljen – spao je na oko 800 katolika, godine 1991. broj je spao na tek 182 katolika, dok su 28. srpnja 1992. posljednje katolike srbočetnici poklali pokraj njihovih kuća. Tu je na jednom primjeru predstavljena velikosrpska ideja.

⁸ Taj podatak mi je saopćio predsjednik Udruge političkih zatvorenika Bosne i Hercegovine gosp. Zvonimir Mucić i nadodao da je to objavljeno u Političkom zatvoreniku. Na podatcima mu iskreno zahvaljujem.

⁹ Jeste li uvjereni da je Tito sve to znao? Odreda, Duško Bilandžić koji je titulu akademika stekao na povijesti NOB-a, Zdravko Tomac, koji je bio visoko rangiran komunistički kadar, član CK, poslije i član i osnivač SDP-a, i mnogi drugi kažu, a govore to i mnogi povjesničari, da je državna vlast bila strukturirana tako da je bilo nemoguće napraviti nešto, a da Tito to nije znao. Mlada povjesničarka Martina Grahek Ravančić kaže, ako nije znao, zašto, kada je saznao, nije kaznio. No bez obzira na to postoje dokumenti koji nepobitno potvrđuju zločin. Kardelj piše 1945. predsjedniku slovenske vlade Kidriču: »Požuri s likvidacijama, moramo donijeti zakon o amnestijama«. Zatim je tu pismo Aleksandra Rankovića koji piše zagrebačkoj partijskoj organizaciji, zapravo hrvatskoj Udbi: Drugovi, vi ste deset dana na vlasti u Zagrebu, a ubili ste samo dvjesto bandita. Samo dvjesto u deset dana, dakle dvadeset dnevno. Ante Jurjević-Baja kaže da je to morao raditi jer bi u suprotnom bio proglašen izdajicom. Da. Radi se o fundamentalistima i to nikako ne će da se shvati. Oni su to radili iz najdubljeg uvjerenja. Sve su to učenici Kominterne i NKVD-a. U interesu ideje, u interesu partije i novoga svijeta koji će stvoriti komunizam, ubijali su sve redom. Zato se došlo u sukob s religijama, s katoličanstvom koje ne dopušta ubojstva. Nema ubojstva iz osвете, kako to opravdava Stipe Mesić. Nema nijednoga suda na svijetu koji će osloboditi nekoga tko je ubijao iz osвете. Nema osвете. A komunistima je osвета svetinja, to je sveti ideal komunizma. Eto, to je cijela priča. A. VRDOLJAK, *Komunistima je osвета svetinja*, Vijenac od 20. svibnja 2010.

Usp. Stjepan Kožul, *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije – u prigodi proslave 900. obljetnice postojanja zagrebačke nad/biskupije*, Zagreb, 1992., str. 10.

smrtonosni povijesni eksperiment i za narod u Hercegovini velika tragedija boli i smrti što se širila pod udarcem »srpa i čekića«.

Bezboštvo, ogrezlo u mržnji protiv Boga i nasilju protiv čovjeka, pokazalo je svoje pravo lice pred sudom povijesti. Spoj bezbožnog boljševizma i velikosrpstva, koje se pokrivalo plaštem komunizma i »bratstva i jedinstva« dok god je to nekome koristilo kao instrument vlasti i dominacije, izrodilo se u želju za uništenjem Katoličke crkve, za porobljavanjem, umorstvom i zatočeništvom tolikih franjevac, svećenika, časnih sestara i ostalih katolika, kako bi se zadao smrtni udarac biću hrvatskog naroda koji je imao pravo samo na »tamnicu naroda«, ali ne i pravo na slobodu, samostalnost i svoje dostojanstvo.¹⁰

Poznato je da se naša Crkva i hrvatski narod od Drugog svjetskog rata pa gotovo sve do danas susreće sa strojem neviđene mržnje, propagande laži i nasilja. Da to postignu, osim navedenog ubijanja i uništavanja, zavijeno u svoju laž, ustali su protiv istine, uništavajući franjevačku i crkvenu dokumentaciju i zabranjujući objavljivanje dokumenata. Tito je naredio Koči Popoviću da se unište svi pisani tragovi o pokoljima 1945.¹¹ Sve je to upereno protiv hrvatskog naroda kojega se proglašava genocidnim, toliko zlim da zapravo ne bi imao nikakva prava živjeti. Mržnja je nabujala do tolike mjere da se poziva i na nasilje protiv hrvatskoga naroda i protiv demokratske vlasti. A zašto? Zato jer hrvatski narod smatra svojim neotuđivim pravom da bude ravnopravan s drugim narodima, da bude slobodan u svom suverenitetu, da nesmetano živi u svijesti više nego tisućgodišnje državnosti, da surađuje s drugima bez ikakva pritiska i tlačenja s bilo koje strane. To je pravo

¹⁰ A. VRDOLJAK, *Komunistima je osveta svetinja*, Vijenac, od 20. svibnja 2010.: »Milan Kučan, za kojega se ne može reći da je ustaša, kaže da je zločin to na Bleiburgu i u Sloveniji. Tih 585 grobišta u jednoj maloj Sloveniji, a kažu da ih ima više od 600, ne mogu ne biti zločin. U Sloveniji kako zakoračite naidete na grobište. Eto, Kučan kaže da je to bio zločin. To kaže bivši predsjednik S/aveza/ K/omunista/ Slovenije, član CK SKJ i predsjednik samostalne Slovenije u nekoliko mandata.«

¹¹ Prema partizanskom tisku, Tito je 28. svibnja do 2. lipnja 1945. nadgledao ubijanje Hrvata na križnom putu. Upravo tijekom tog boravka u Sloveniji, 1. lipnja, Tito je, prema svjedočenju dobrovoljca Jure, s visokim partijskim i vojnim izaslanstvom obišao klaonicu hrvatskih i slovenskih ratnih zarobljenika na Kočevskom rogu u vrijeme najžešćeg ubijanja. Koča Popović je postao svjestan stvarnog razmjera pokolja nad Hrvatima navodno tek kad je na položaju načelnika »Glavnog štaba JNA« od Tita dobio tajnu naredbu za uništenje svih pisanih tragova o pokoljima 1945. U tajnu operaciju uklanjanja dokaza o jugoslavenskom genocidu nad hrvatskim narodom bili su uključeni »XII. Odelenje JNA« (služba sigurnosti), »personalna uprava JNA«, »Vojnoistorijski arhiv« (vojno-povijesna pismohrana), »Savezni zavod za statistiku« jugoslavenske vlade, te tajna služba i državna tajna policija »Ured za državnu bezbednost« (UDBA) i njezine specijalne ispostave zvane »Instituti za historiju radničkog pokreta«, kao npr. »Institut za historiju radničkog pokreta« u Zagrebu. List po list, broj Hrvata smaknutih 1945. popeo se na pola milijuna ili drugim riječima, jugoslavenske vlasti ubile su svakog tadašnjeg šestog živućeg Hrvata. Pokušavajući poljuljati autoritet svog samovoljnog vrhovnog komandanta, tadašnji jugoslavenski ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković izveo je u veljači 1952. političku diverziju i objavio izvješće u kojemu je navedeno: »Kroz naše je logore i zatvore između 1945. i 1951. prošlo 3,777.776 logoraša i zatvorenika, a broj likvidiranih narodnih neprijatelja iznosi 586.0002.

svakoga naroda na zemlji i to je pravo zajamčeno svim međunarodnim deklaracijama, jer se samo na poštivanju toga prava može graditi mir među narodima.

Mi kao kršćani zastupamo etička načela na temelju evanđelja u odnosu prema svakom narodu, jer su svi narodi i rase jednakoga dostojanstva. Snagom evanđelja propovijedamo ljubav i poštivanje prema svakom narodu. Snagom istog evanđelja imamo puno pravo da kao pripadnici hrvatskog naroda želimo i svome narodu ono što želimo i drugim narodima.¹²

U višestrukom strašnom ratnom sukobu bilo je zločina i zločinaca na svim stranama, ali zato se ne smije optužiti cijele narode. Svi zločini, počinjeni s bilo koje strane i bilo protiv koga, zaslužuju osudu; sve nedužne žrtve dostojne su poštovanja, ali huškanje na osvetu i mržnju u ime tih nedužnih žrtava, postaje samo po sebi zločinom protiv čovječanstva. Hrvatski je narod to na najstrašniji način iskusio.

Osobno i s vjernim pukom osuđujemo svaki zločin i jednako žalimo sve nevine žrtve. No, ujedno dižemo glas protiv onih koji još uvijek zataškavaju i prešućuju turske i komunističko-partizanske zločine nad hercegovačkim franjevcima i našim vjernim pukom tijekom povijesti Hercegovine. Ipak ne možemo ni njima a ni njihovim ideološkim potomcima oprostiti zločin od kojega ne odustaju sve do danas. Ujedno pozivamo sve ljude dobre volje da provodimo u život istinu u ljubavi (Ef 4,15).

U ovom izlaganju želim svratiti pozornost na prikupljanje svjedočanstava o velikoj žrtvi i ljubavi naših mučenika i uznika – franjevaca, svećenika predvođenih biskupom dr. Petrom Čulom, te časnih sestara i katolika iz Hercegovine koje kao blistave dragulje ugrađujemo u život hrvatskog naroda, Katoličke crkve, Franjevačkog reda i naše velike i lijepe domaje o 800. obljetnici franjevačkog pokreta.¹³

1. Stradanje hercegovačkih franjevaca

Hercegovačka franjevačka provincija za vrijeme komunističke strahovlade, 1941. – 1990. doživjela je velika stradanja. Četnici¹⁴ i partizani su, bez ikakva

¹² Na Federalnoj je televiziji postavljeno pitanje: »Kako to da fra Andrija Nikić može nastupati na Federalnoj TV, jer je on još prije petnaestak godina rekao da su Bošnjaci začeti u Daytonu, a rođeni u Parizu.« Odgovorio sam da mi nije poznato kada su, po ne znam koji put, promijenili ime nacije Bošnjaci, te sam danas posredstvom Radio Sarajevo čuo da se sada zovu Bosanci. Shvatio sam da pitanje nije postavljeno meni nego hrvatskom narodu: Vama ne treba javna televizija, za vas se ne smije znati da postojite na području Bosne i Hercegovine.

¹³ Usp. STJEPAN KOŽUL, Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije..., Zagreb, 1992., str. 10. – 19.

¹⁴ Posebno jaku aktivnost četnici su razvili u istočnoj Hercegovini. Na čelu im je bila skupina bivših jugoslavenskih oficira koje je predvodio major Boško Todorović. On je sklopio sporazum o nenapadanju i

suđenja, hladnokrvno i barbarski, 1942. – 1945., ubili šezdesetšest hercegovačkih franjevacu, čime je Hercegovačka franjevačka provincija izgubila gotovo jednu trećinu svojih članova, dok su trojica preminula zbog zlostavljanja u tamnici, tako da se broj penje na 69. K tomu treba pridodati i njih 91-noga koji su uhićivani jednom ili više puta. Da bi se to još malo razjasnilo, godine 1944. Provincija je imala na raspolaganju 231 svečano zavjetovanog člana, dok je godine 1945. na raspolaganju njih tek 65. Sljedeće, 1946., stanje se tek neznatno popravilo, imala ih je 71. Nekolicina ih je bila na studiju izvan Provincije, a ostali se nisu smjeli vratiti u Hercegovinu. Unatoč svemu Provincija je 31. prosinca 2009. imala 198 svečano zavjetovane braće.

Nekoliko vrijednih povjesničara donijelo je popise i nove priloge za potpuniji franjevački i katolički martirologij s potpunijim podacima o pojedinim osobama i citirali dokumente u kojima se navode franjevci koji su, pojedinačno ili sa subraćom, zapečatili svoj životni poziv pečatom vlastite krvi.¹⁵

1.1. Pobjinjeni franjevci

Još je dr. fra Krešimir Pandžić, provincijal, 2. studenoga 1942. naložio hercegovačkim franjevcima da redovito bilježe i sabiru sve podatke o stradanjima hercegovačkih franjevaca i vjernika. Oni su to revno činili, pa su između ostaloga zabilježili i njegovo pogubljenje 6. veljače 1945. u Mostarskom Gracu. Unatoč komunističkoj strahovladi nastavljeno je istraživanje pogubljenja 66 hercegovačkih franjevaca tijekom i u poraću Drugog svjetskog rata. Na temelju prikupljenih podataka evo kronološkog popisa ubijenih hercegovačkih franjevaca:

R. br.	Ime i prezime	Mj. i god. rođ.	Zvanje i služba	Način stradanja	Mjesto i datum ubojstva	Pokop
1.	fra Stjepan Naletilić	Široki Brijeg	Svećenik župnik u	Partizani su ga odveli i ubili.	<u>Zanagline</u> (Kukavičje)	Za grob mu se ne zna

suradnji s Talijanima. Općenito se pokazalo da je četnički pokret na teritoriju NDH spreman na kolaboraciju s okupacijskim snagama. Njegova je osnovna parola bila: mir i suradnja s okupatorom, a istrebljenje hrvatskog i muslimanskog stanovništva. Potonji zadatak četnici su zdušno izvršavali i pobili, često na zvjerski način, desetine i desetine tisuća ljudi, najviše Muslimana i Hrvata. Upravo uz pomoć talijanskih vojnih zapovjednika, četnici u prvoj polovici 1942. postižu određene uspjehe u Hercegovini, istočnoj i srednjoj, a djelomično i u zapadnoj Bosni te u Lici i Dalmaciji. MATKOVIĆ, HRVOJE, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2002. (2. izd.) str. 194.

¹⁵ Opširnije podatke o pojedinim mučenicima objavljeni su u tematskim knjigama fra Andrije, fra Ante Marića i don Ante Bakovića.

		1907.	Kongori		jezero), noću 19./20. svibnja 1942.	
2.	fra Križan Galić, u mirovini na Humcu	Gorica 1870.	Svećenik, ž. vikar u Međugorju	Partizani su ga ubili bombom bačenom kroz prozor župnog stana u Međugorju.	Međugorje, 30. listopada 1944.	Ukopan na groblju Kovačica
3.	fra Maksimilija n Jurčić	Ružići, 1913.	Svećenik župni vikar na Humcu i 2. meštar novaka	Partizani su ga uhitili na Humcu i odveli prema Vrgorcu. ¹⁶	Strijeljali su ga u Vrgorcu 28. siječnja 1945. Posmrtni ostatci pronađeni su mu u masovnoj grobnici u Vrgorcu 11. – 17. listopada 2008. ^{17[1]}	Pokopan na Širokom Brijegu 29. studenoga 2009.
4.	Fra Petar Sesar	1895)	župnik u Čapljini	Ubili ga partizani	Čapljina, početkom veljače	Vjerojatno pokraj zvonika. ¹⁸

¹⁶ Dana 28. siječnja 1945. s Humca su partizani odveli s više uglednih katolika, u blizini Vrgorca ubili i u škrip ubacili fra Maksimilijana Jurčića.

¹⁷ Identificiran je na Patologiji u Splitu 27. travnja 2009.

¹⁸ Na Svijećnicu – Kalandoru, 2. veljače 1945. tik do desnog zvonika Crkve sv. Franje u Čapljini partizani su ubili fra Petra Sesara, s. Reginu Milas i još 115 uglednih ljudi u Čapljini te ih zavalili u rov.

					1945.	
5.	fra Augustin Leopold Zubac	1890	ž. vikar i upravitelj hidrocentralne na rijeci Lištici	Partizani ga strijeljali iznad crkve	Mostarski Gradac, 6. veljače 1945.	1971. ekshumiran i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi
6.	fra Krešimir Pandžić	1892.	profesor na Širokom Brijegu	Partizani ga strijeljali iznad crkve	Mostarski Gradac, 6. veljače 1945.	1971. ekshumiran i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi
7.	fra Roland Zlopaša	1912.	profesor na Širokom Brijegu	Partizani ga strijeljali iznad crkve	Mostarski Gradac, 6. veljače 1945.	1971. ekshumiran i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi
8.	fra Zvonko Grubišić	1915.	ž. vikar u Mostarskom Gracu	Partizani ga strijeljali iznad crkve	Mostarski Gradac, 6. veljače 1945.	1971. ekshumiran i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi
9.	fra Rudo Jurić	1925.	klerik	Partizani ga strijeljali iznad crkve	Mostarski Gradac, 6. veljače 1945.	1971. ekshumiran i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi
10.	fra Kornelije Sušac	1925.	klerik	Partizani ga strijeljali iznad crkve	Mostarski Gradac, 6. veljače 1945.	1971. ekshumiran i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi
11.	fra Marko Barbarić	1865.	u mirovini na	Partizani su ga upucali	Široki Brijeg –	Ekshumiran 1971. i ukopan

			Širokom Brijegu	samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali ulaz u sklonište. ¹⁹	samostan, 7. veljače 1945.	u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
12.	fra Stanko Kraljević	1871.	u mirovini na Širokom Brijegu	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
13.	fra Ivo Slišković	1877.	u mirovini na Širokom Brijegu	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
14.	fra Krsto Kraljević	1895.	u mirovini na Širokom Brijegu	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u	Široki Brijeg – samostan,	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj

¹⁹ Dana 7. veljače su izveli iz samostana, doveli do protuzrakoplovnog skloništa, ubili metkom u zatiljak, polili benzinom i zapalili dvanaesticu franjevacu. Kako su se katolici okupljali oko skloništa i palili svijeće, komunisti su protjerali sve fratre sa Širokog Brijega i zabranili slavljenje svetih misa na Brijegu. Katolici su, iz prosvjeda, pješačili s područja širokobriješke župe u Mostar petnaestak kilometara i sudjelovali u svetoj misi. Djevojke su udbaši hvatali, zatvarali, mučili – nekoliko ih ubili (Penavičke) – i zastrašivali kako bi ih odvratili od putovanja cestom do Mostara. Na Širokom Brijegu su opustošili franjevački kompleks: crkvu, samostan, župni ured – čak su i matične knjige spalili. Konačno su dopustili fra Mirku Ćosiću da se vrati na Široki Brijeg i slavi svetu misu. Kad se vratio, pronašao je podivljalog mačka i dijelove obgorenih Matica na zgarištu. To mi je pričala sudionica Iva Musa žena Ivanova s Privalja. To su samo dio pokušaja uništavanja tragova zlodjela. Prema dokumentu što sam ga objavio 1992. »Fratre na Širokom Brijegu u veljači 1945. ubili su Rajko Vukoja, rodnom iz s. Plana (Bileća) i potporučnik Milivoje Drašković iz Gacka, po nalogu Slobodana Šakote iz Čapljine – sada žive u Beogradu. U to vrijeme štab OZNE bio je u Dabru. Oni su se s još 20 vojnika pomiješali u Dalmatinsku brigadu i izvršili ubojstva fratara. Ovo je izjavio T. S. iz Blagaja, živi u Mostaru.« Usp. A. Nikić, Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945., Mostar, 1992.

			Brijegu	protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	7. veljače 1945.	samostanskoj crkvi.
15.	fra Arkandeo Nuić	1896.	profesor na Širokom Brijegu	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
16.	fra Dobroslav Šimović	1907.	profesor na Širokom Brijegu	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
17.	fra Tadija Kožul	1909.	profesor na Širokom Brijegu i odgojitelj klerika	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
18.	fra Borislav Pandžić	1910.	profesor i prvi odgojitelj sjemeništara na Širokom Brijegu	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
19.	fra Žarko Leventić	1919.	ž. vikar na Širokom	Partizani su ga upucali samokresom,	Široki Brijeg –	Ekshumiran 1971. i ukopan u

			Brijegu	ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	samostan, 7. veljače 1945.	širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
20.	fra Viktor Kosir	1924.	klerik	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
21.	fra Stjepan Majić	1925.	klerik	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
22.	fra Ludovik Radoš	1925.	klerik	Partizani su ga upucali samokresom, ubacili u protuzrakoplovno sklonište u vrtu samostana, zapalili i zatrpali.	Široki Brijeg – samostan, 7. veljače 1945.	Ekshumiran 1971. i ukopan u širokobriješkoj samostanskoj crkvi.
23.	fra Bonifacije Majić	1883.	u mirovini na Širokom Brijegu	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili, odveli u	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato.

				smjeru Splita te ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.		
24.	fra Fabijan Kordić	1890.	časni brat na Širokom Brijegu	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili, odveli u smjeru Splita te ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato.
25.	fra Radoslav Vukšić	1894.	profesor i ravnatelj gimnazije na Širokom Brijegu	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili, odveli u smjeru Splita te ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato.
26.	fra Fabijan Paponja	1897.	profesor i ravnatelj konvikta na Širokom Brijegu	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato.

				uhitili, odveli u smjeru Splita te ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.		
27.	fra Andrija Jelčić	1904.	gvardijan i župnik na Širokom Brijegu	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili, odveli u smjeru Splita te ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato.
28.	fra Leonardo Rupčić	1907.	profesor na Širokom Brijegu	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili, odveli u smjeru Splita te ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato.
29.	fra Melhior Prlić	1912.		Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao,	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Tijelo fra Melhiora Prlića identificirano je među pobijenima u

				partizani su ga uhitili, odveli u smjeru Splita te mučili i ubili u Zagvozdu. ²⁰		Zagvozdu.
30.	fra Mariofil Sivrić	1913.	vikar samostana na Širokom Brijegu	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili. Fra Mariofil Sivrić je izdvojen iz skupine, jer je znao upravljati centralom i vjerojatno ubijen oko 10. veljače negdje na području Širokog Brijega.	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato. Vjerojatno je oko 10. veljače ubijen i zatrpan u masovnoj grobnici u Dubravi.
31.	fra Miljenko Ivanković	1924.	klerik	Početak borbi sklonio se u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili, odveli u smjeru Splita te	Široki Brijeg – mlinica, 8. veljače 1945.	Nepoznato.

²⁰ Početkom borbi na Širokom Brijegu sklonio se, s ostalim franjevcima, u fratarsku mlinicu na rječici Lištici. Kad je izišao, partizani su ga uhitili, odveli u smjeru Splita te mučili i ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.

				ubili – najvjerojatnije – u Zagvozdu.		
32.	fra Ćiril Ivanković	1877.	u mirovini u Gradnićima	Strijeljan.	Čitluk, 10. veljače 1945.	Ukopan u groblju Podadvor u Čitluku.
33.	fra Filip Gašpar	1893.	župnik u Gradnićima	Strijeljan.	Čitluk, 10. veljače 1945.	Ukopan u groblju Podadvor u Čitluku.
34.	fra Jakov Križić	1893.	župnik u Čitluku	Strijeljan.	Čitluk, 9. veljače 1945.	Ukopan u groblju Podadvor u Čitluku.
35.	fra Paško Martinac	1882.	ž. vikar u Veljacima	Vjerojatno ubijen u ili oko Ljubuškog.	Ljubuški, oko 10. veljače 1945.	Nepoznato.
36.	fra Martin Sopta	1891.	profesor na bogosloviji u Mostaru	Vjerojatno ubijen u ili oko Ljubuškog.	Ljubuški, 11. ili 12. veljače 1945.	Nepoznato.
37.	fra Julijan Kožul	1906.				Nepoznato.
38.	fra Zdenko Zubac	1911.		Odveden iz Ružića preko Tihaljine prema Ljubuškom. Potom su ga odveli u Zagvozd, tamo mučili i ubili.		Identificiran je u Zagvozdu i pokopan u širokobriješkoj bazilici.
39.	fra Slobodan Lončar	1915.	ž. vikar u Drinovcima – pomoćnik župniku fra	Vjerojatno ubijen u Ljubuškom.	Ljubuški, uhićen 9. veljače	Vjerojatno ubijen u Ljubuškom i

			Ratimiru Kordiću		1945.	ubačen u masovnu grobnicu na Tomića njivi.
40.	fra Marko Dragičević	1902.	profesor u gimnaziji na Širokom Brijegu	Partizani su ga pograbili s oltara za vrijeme sv. mise i odveli. Zadnji put viđen u Grabovoj Dragi.	Izbično, 11. veljače 1945.	Nepoznato.
41.	fra Bono Andačić	1903.	časni brat u Veljacima	Partizani su ga pograbili s oltara za vrijeme sv. mise i odveli. Zadnji put viđen u Grabovoj Dragi.	Izbično, 11. veljače 1945.	Nepoznato.
42.	fra Nevinko Mandić	1908.	vjeroučitelj u Mostaru	Partizani su ga pograbili s oltara za vrijeme sv. mise i odveli. Zadnji put viđen u Grabovoj Dragi.	Izbično, 11. veljače 1945.	Nepoznato.
43.	fra Jozo Bencun	1869.	u mirovini na Širokom Brijegu	Uhićen u samostanu, odveden i najvjerojatnije svezan žicom te ubijen pa bačen ili živ	Mostar, 14. veljače 1945.	Nepoznato.

				bačen u Neretvu.		
44.	fra Leo Petrović	1883.	provincijal	Uhićen u samostanu, odveden i najvjerojatnije svezan žicom te ubijen pa bačen ili živ bačen u Neretvu.	Mostar, 14. veljače 1945.	Nepoznato.
45.	fra Rafo Prusina	1884.	u mirovini na Čitluku	Uhićen u samostanu, odveden i najvjerojatnije svezan žicom te ubijen pa bačen ili živ bačen u Neretvu.	Mostar, 14. veljače 1945.	Rijeka je izbacila njegovo mrtvo tijelo. Vjernici iz Rodoča su ga pokopali na obali Neretve.
46.	fra Bernardin Smoljan	1884.	u mirovini na Humcu	Uhićen u samostanu, odveden i najvjerojatnije svezan žicom te ubijen pa bačen ili živ bačen u Neretvu.	Mostar, 14. veljače 1945.	Nepoznato.
47.	fra Grgo Vasilj	1886.	gvardijan i župnik u Mostaru	Uhićen u samostanu, odveden i najvjerojatnije svezan žicom te ubijen pa	Mostar, 14. veljače 1945.	Nepoznato.

				bačen ili živ bačen u Neretvu. ²¹		
48.	fra Kažimir Bebek	1901.	Župnik u Pločama	Uhićen u samostanu, odveden i najvjerojatnije svezan žicom te ubijen pa bačen ili živ bačen u Neretvu.	Mostar, 14. veljače 1945.	Nepoznato.
49.	fra Nenad Venancije Pehar	1910.	profesor na Širokom Brijegu	Uhićen u samostanu, odveden i najvjerojatnije svezan žicom te ubijen pa bačen ili živ bačen u Neretvu.	Mostar, 14. veljače 1945.	Nepoznato.
50.	fra Valentin Zovko	1889.	Župnik u Kočerinu	Nešto iza pola noći partizani su provalili u župnu kuću te ga ustrijelili.	Kočerin, 21. svibnja 1945.	Ukopan je u mjesnom groblju.
51.	fra Andrija	1919.	Mlado-	Nešto iza pola	Kočerin,	Ukopan je u

²¹ O mostarskim mučenicima dr. fra Bazilije Pandžić ukratko je opisao u *Glasi Koncila* (1991.). »Sve se to dogodilo na Čistu srijedu 14. veljače 1945. U Mostar su iza podne ušli partizani. Nekoliko je partizanskih oficira došlo u franjevački samostan i čak su vrlo lijepo i pristojno razgovarali s fratriba. Tada su fratri pomislili kako su netočne vijesti koje se šire o tome da su partizani okrutna vojska. Partizane je vodio viši oficir, Srbin Brane Popadić, čije se ime u poslijeratnoj povijesti spominje kao ime vrsnoga rukovoditelja i političara. Popisali su sve nazočne fratre i otišli iz samostana. Fratri su pomislili: Bogu hvala da smo ostali živi! Nitko od njih nije slutio da će im za manje od sata biti čupani nosevi, rezane uši, da će biti vezani žicom na leđima i bačeni u hladnu Neretvu. Već je bio pao mrak, bilo je negdje oko 19 sati, neki su već molili vespere i kompletorij. Nitko od njih nije ni sanjao da će tu noć provesti u hladnoj Neretvi. Dakle, negdje oko 19 sati upala je skupina partizana i izvela ovu sedmoricu fratara, vezala ih u dvorištu samostana žicom i odvela ih na Neretvu. Ondje su ih prvo izmrcvarili i skinuli gole, a zatim zaklali i bacili u hladnu rijeku.« Usp. ANDRIJA NIKIĆ, *Vasilj, fra Grgo*, Hrvatski franjevački leksikon, Zagreb, 2010., str. 550. – 551.

	Topić		misnik	noći partizani su provalili u župnu kuću te ga ustrijelili.	21. svibnja 1945.	mjesnom groblju.
52.	fra Radoslav Glavaš	1909.	načelnik ministarstva bogoštovlja u Zagrebu	Nije htio bježati ispred partizana. Osuđen i strijeljan.	Zagreb, početkom srpnja 1945.	Nepoznato.
53.	fra Emil Stipić	1912.	Župnik u Gorancima	Križni put	Slovenj Gradec, svibanj – srpanj 1945.	Nepoznato.
54.	fra Dane Čolak	1916.	ž. vikar u Drinovcima	Križni put	Maribor, oko 15. svibnja 1945.	Nepoznato.
55.	fra Tihomir Zubac	1918.	ž. vikar u Grudama	Križni put	Maribor, oko 15. svibnja 1945.	Nepoznato.
56.	fra Lujo Miličević	1919.	Mladomisnik	Križni put	Maribor, oko 15. svibnja 1945.	Nepoznato.
57.	fra Svetislav Markotić	1921.	Mladomisnik	Križni put	Maribor, oko 15. svibnja 1945.	Nepoznato.
58.	fra Bruno Adamčik	1908.	profesor na Širokom Brijegu	Križni put	Celje, oko 15. svibnja 1945.	Nepoznato.
59.	fra Metod	1912.	Župnik u	Križni put	Macelj,	D. Macelj

	Puljić		Izbičnu		između 4. i 5. lipnja 1945.	
60.	fra Darinko Mikulić mladomisnik	1919.	Mladomisnik	Križni put	Macelj, između 4. i 5. lipnja 1945.	D. Macelj
61.	fra Julijan Petrović	1923.	bogoslov	Križni put	Macelj, između 4. i 5. lipnja 1945.	D. Macelj
62.	fra Jenko Vasilj	1914.	vjeroučitelj u Konjicu	Križni put	Klanjec	Nepoznato.
63.	fra Ante Majić	1922.	bogoslov	Križni put	Zagreb, 6. kolovoza 1945.	Nepoznato.
64.	fra Bono Jelavić	1898.	Župnik u Vitini	Križni put	Velika Gorica, 11. svibnja 1945.	Nepoznato.
65.	fra Branko Šušak	1912.	Župnik u Blizancima	Križni put	Sisak, oko 15. svibnja 1945.	Nepoznato.
66.	fra Anđelko Nuić	1908.	ž. vikar u Međugorju	Križni put	Nepoznato oko 15. svibnja 1945. ²²	Nepoznato.

ŠEZDESET I ŠEST ŽIVOTA
DOMOVINO NAŠA
MI SLOBODE SVOJE
TEBI DAROVASMO!

²² Usp. <http://www.pobijeni.info/pobijeni/index>

Životna dob ubijenih fratara:

Redni broj razdoblja	Dob	Broj mučenika
1.	Do 20 godina	4
2.	Između 21 i 30 godine	13
3.	Između 31 i 40 godine	20
4.	Između 41 i 50 godine	9
5.	Između 51 i 60 godine	9
6.	Između 61 i 70 godine	8
7.	Između 71 i 80 godine	3

Prosječna starosna doba ubijenih fratara je 41.6 godina.

Na Širokom Brijegu se čuvaju tragovi mučeničke krvi nekih od njih, ali su još dublji trag ostavili živjeti u ljudima koji su svjedočili o zvjerstvu ubojica s komunističkim predznakom. Već je tada bilo jasno da u narodu živi glas o njihovoj svetosti (*fama sanctitatis*), što potvrđuje i detalj da je na vijest o njihovom mučenju profesor duhovnosti u Rimu prof. dr. fra Dionizije Lasić napisao Molitvu za franjevačke mučenike na Širokom Brijegu:

Isuse, snago Tvojih mučenika, koje tvarni oganj nije mogao zastrašiti ni od Tebe odvratiti, jer si ih Ti kriepio nutarnjim ognjem vjere i ljubavi, da Tebe izpovijedajući prezru tjelesnu patnju i smrt, prije nego Te zanieču; ponizno Te molimo, proslavi među nama svoje vjerne sluge onom slavom, kojom si ih proslavio kod svoga Oca nebeskoga. Rim, 1946.²³

Preživjeli hercegovački franjevci prikupljali su podatke o stradanju svoje subraće, prikupljali njihove predmete kao moći i čuvali kao dragocjenu relikviju. Na obljetnice mučenja franjevac na Širokom brijegu, a i Mostaru, slavili su svete mise uz sudjelovanje velikog broja vjerničkog puka. Iz svjedočanstava očevidaca razvidno je s koliko su žara i neustrašivosti gorjeli za Krista. Mogli bismo ih zvati mučenicima »veri martyres«, kako je posvjedočio kroničar u franjevačkom samostanu u Krapini.²⁴

Hercegovina je natopljena krvlju franjevačkih mučenika i zauvijek obilježena Kristom, te je postala kolijevkom novih patnika i duhovnih zvanja. Oni zovu nove franjevce, svećenike, časne sestre i vjernike da nasljeđuju trag Kristove ljubavi u predanosti Bogu i vjericima. Naši franjevački mučenici ostavili su odjek Kristova

²³ Sličica: *Illos Tuos misericordes Oculos ad nos converte.*

²⁴ Kronika franjevačkom samostana u Krapini.

poziva mladićima i djevojkama da budu spremni darovati svoje oduševljenje za Boga u svećeničkom i redovničkom zvanju.

Ubojice hercegovačkih franjevaca su četnici i partizani-komunisti, po nalogu Josipa Broza i Aleksandra Rankovića. Vođa terorističko i-nternacionalne t-otalitarne o-rganizacije = tito – to treba pisati malim slovom – bio je zapovjednik i ovih ubojstava. Vođa, tito je odgajao krvnike koji su pratili partizansko-komunističko-jugoslavenske odrede koji su u krvi okupirali pojedina područja i ostavljali rijeke krvi nad neistomišljenicima. Među partizanskim komunističkim krvnicima u Hercegovini su poznati: Božo Božović, Dušan Korać, Petar Drapšin, Boško Šiljegović, Pavao Prcela,[1] Vaso Đapić, Nikola Aračić. Rafael Radović, Ivan Guvo, Grga Markić, Ivan Prodan, Dominko Antunović, Milan Rako, Rajko Vukoja iz Bileće, Milivoj Drašković (stric Vuka Draškovića), Slobodan Šakota. O svemu više znaju Antun Šarić, Petar Bogunović, Jakša Deletić, Ante Bogdanić, Drago Galić, Slavko Družijanić, Dušan Dule Korać, Veljko Kadrijević, Bruno Vuletić, Berislav Badurina, Josip Broz, Artur Takač, Milka Planinc, Budimir Lončar i njihovi suradnici koji su u veljači 1945. bili na Širokom Brijegu. Još se nagađa o imenu oficira OZNE kojeg Radović spominje u svojoj izjavi. Prema određenim iskazima očevidaca riječ je o Marijanu Primorcu, tadašnjem pripadniku OZNE iz Ljubuškog, dugogodišnjem suradniku i krvnom srodniku Jure Galića, aktualnog predsjednika Subnora BiH.

Partizanski i komunistički krvnici su uglavnom s dalmatinskim partizanima odreda ubijali franjevce i ugledne katolike po Hercegovini pripremajući slobodan prostor za srpske doseljenike koje su odmah namještali kao učitelje, miliciju i udbaše po Hercegovini. O svemu bi više znali Vlado Šegrt, Meha Trbonja i još neki čelnici sa svojim partizanima.²⁵

Oni su po sovjetskom rukopisu počinili zločine neslućenih razmjera. Njihova metodologija masovnih zločina potpuno je identična onoj u Staljinovoj izvedbi. Ruke vezane žicom, kugla u zatiljak, tijela nabacana jedno po drugom, masovna stratišta skrivena od očiju javnosti, uz obveznu »Omertu«, isti je zločinački rukopis po kome se ubijalo od Vladivostoka do Trsta, od Sjevernog mora preko Širokog Brijega, Dubrave, Tomića njive u Ljubuškom do Dakse. Ubijanja su se nastavila nakon okupacije Širokog Brijegu ubijanjem tamošnjih franjevaca. Masovna grobnica u Dubravi samo je jedna od nekoliko desetaka do nekoliko stotina neobilježenih

²⁵ Usp. A. NIKIĆ, *Lučonoše naše vjere i uljudbe*.

grobišta skrivenih diljem Hercegovine.²⁶

U svetoj noći na Badnjak 1945. u hrvatskim je obiteljima vladala nevjerojatna pustoš jer gotovo da i nije bilo obitelji kojoj nije nedostajao barem jedan njezin nestali član. Svaki šesti Hrvat nije živ dočekao Božić 1945. već je postao žrtvom jugoslavenskog komunističkog genocida!

Međutim, o pobijenim hercegovačkim franjevcima i vjernicima po župama franjevci su prikupljali podatke i kriomice ih slali u Rim dr. fra Dominiku Mandiću, odnosno fra Dioniziju Lasiću i fra Baziliju Pandžiću. Mandić je za stradanja franjevac saznao vrlo rano. Nakon novih podataka fra Dominik je obavještavao Generalnu upravu o njihovim podacima. Preko njega u inozemstvu su iseljenici saznawali i pisali ne samo o tragediji hercegovačkih franjevaca, nego i katoličkih svećenika. Čak se već početkom 1946. u Rimu na latinskom pojavila i prva knjiga o tome s naslovom *Martyrium Croatiae*, koja kod nas također nije dovoljno poznata, a obrađivanje ove teme nastavljeno je i kasnije. Prema tekstu Branka Hanža »Prve knjige nakon Bleiburga izdane u Italiji« (Matica, 1-2/2006., str. 82. – 83.), koji se temelji na pismu Pavla Tijana, pisci knjige *Martyrium Croatiae* su Krunoslav Draganović, Ivan Tomas, Pavao Tijan i Petar Bareza. »Knjiga je bila pripremljena kao informacija za kardinalski konzistorij koji je papa Pio XII. sazvao u veljači 1946. i tiskana u malom broju primjeraka te je danas prava rijetkost. Šapirografski je bila prevedena na hrvatski jezik a to izdanje je još veći raritet. Navodno je kasnije objavljena i na engleskom a bio je pripreman i njemački prijevod koji, međutim, nije objavljen.«²⁷

1.2. Franjevački uznici

Donosim sada i podatke o hercegovačkim franjevačkim uznicima, koji su na komunističkim namještenim sudskim postupcima proglašeni »narodnim neprijateljima« koje je trebalo »popraviti« u udbaškim tamnicama-mučilištima²⁸ u:

²⁶ »Moja brigada (Prva proleterska, kojoj je bio zapovjednik Vaso Đapić) imala je, piše Pavo Prcela, zadatak osvojiti "Cigansko brdo" i dolinu (uvalu) kraj Lištice do regije duhana. Nakon tri dana žestokih borbi ušli smo u samo mjesto. Vojska je imala nalog ubijati (ubiti) sve što nađe u samom mjestu uključujući starce, žene i djecu. Prizore nisam gledao, jer se nisam odgojio u takvoj metodi. Međutim, nakon tog pokolja vidio sam po ulicama i kućama brojne leševe, ne samo vojnika nego i civila, među kojima veliki broj žena i djece.« Hrvatski list, br. 298., od 10. lipnja 2010., str. 34.

²⁷ Piše dr. Tomo Vukšić: »Prema pismu Pavla Tijana, iako se na korici same knjige kaže da je tiskana u maloj tiskari "Typis Staderini", ipak je tiskana u Vatikanskoj tiskari a ime male tiskare poslužilo je samo kao pokriće.« <http://www.ktabkbih.net/info.asp?id=97>.

²⁸ Uvjeran sam da, zbog nepristupačnosti nekim pismohranama, ni ovaj popis nije cjelovit. Stoga, molim čitatelje i sve koji znaju još koji podatak o hercegovačkim franjevačkim uznicima, da mi napišu i pošalju originalne dokumente ili preslik koji će mi pomoći nadopuniti ili ispraviti koji netočan niže navedeni podatak.

Ljubuškom, Čelovini, Duvnu, Livnu, Zenici, Jajcu, Foči, Bugojnu, Sarajevu, Bileći, Stocu, Brezi, Banja Luci, Staroj Gradišci, Srijemskoj Mitrovici, Lepoglavi... i drugdje.²⁹

Godine 1945. – 1990. bilo je vrijeme uzništva nekolicine preživjelih hercegovačkih franjevaca³⁰, provincije koja je za komuniste bila moćna i »opasna« zajednica, i više od 70.000 Hrvata iz Hercegovine³¹, jer su proglašeni narodnosnim isključivcima (šovinistima) i neprijateljima umjetnoga »bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda i narodnosti«. Sve je to učinjeno s porukom da se ne smije približavati tim osobama, da mladež ne bi išla u franjevce. Franjevci su postali istoznačnica za dopuštenu metu u koju je svatko mogao bez pogubnih posljedica pucati i ubiti ih. Moj odgovor i moje brojne subraće je osobni odgovor. Mi smo postali sljedbenici ubijenih i uhićivanih. Tako smo pomogli da Hercegovačka franjevačka provincija ne samo procvjeta (1971. imala je 271 člana) nego sigurno napreduje prema budućnosti, uz zaštitu Kraljice Mira koja se od 25. lipnja 1981. još uvijek ukazuje u Međugorju.³²

PREGLED FRANJEVACA S PODATCIMA O PRESUDI I ROBIJI

HERCEGOVAČKI FRANJEVAČKI UZNICI							
Redni Broj	UZNICI Ime i prezime	I.			II.		
		OSUĐENI			ODROBIJALI U TAMNICI		
		godina	mjeseci	dana	Godina	mjeseci	dana
1.							
2.	fra Lovro Babić	15	-	-	7	7	7
3.	dr. fra Ivo Bagarić	3	1	-	3	1	-

(88000 Mostar, p. p. 17). Unaprijed zahvaljujem na pomoći.

²⁹ U Jugoslaviji su komunisti otvorili 78 tamnica. Od tog broja u Bosni i Hercegovini je u komunističkom razdoblju bilo najviše tamnica. Članak o tome je napisao Josip Suton u Fokus-u 2009.

³⁰ Usp. ANDRIJA NIKIĆ, *Lučonoše naše vjere i uljudbe*, Mostar, 2004., str. 70. – 94.

³¹ Ovaj podatak je objavljen u *Političkom zatvoreniku*.

³² Usp. podatke na kraju ovoga rada.

4.	fra Bonifacije Barbarić	5 ³³	4	15	-	3	5
5.	dr. fra Mladen Barbarić	9	8	-	9	8	-
6.	fra Ante Bašić	-	1	15	-	1	15
7.	fra Milivoj Bebek	-	6	-	-	6	-
8.	fra Ivan Boras	-	3	10	-	3	10
9.	fra Blago Brkić	1	-	5	1	-	5
10.	fra Darinko Brkić	8	-	-	3	6	-
11.	fra Božo Bubalo	???	4	10	?	4	10
12.	fra Janko Bubalo	-	5	-	-	5	-
13.	fra Vlado Buntić	-	2	-	-	2	-
14.	dr. fra Didak Burić	15	-	-	4	6	-
15.	Fra Honorije Čilić ³⁴	3	-	-	2	9	-
16.	fra Mijo Čujčić	20	-	-	7	6	-
17.	fra Božidar Ćorić	2	11	23	2	11	23
18.	prof. fra Didak Ćorić	8	1	-	8	1	-
19.	fra Mutimir Ćorić	-	6	-	-	3	-
20.	fra Dominik Ćorić	-	-	20	-	-	20
21.	fra Zlatko Ćorić	-	3	-	-	3	-
22.	prof. fra Mirko Ćosić	10	11	-	7	11	-

³³ Osuđen je uvjetno na dvije godine.

³⁴ Fra Honorije Čilić tada je bio župnik u Blagaju.

23.	fra Vinko Dragičević	3	9	20	3	3	20
24.	prof. fra Srećko Granić	3	1	15	2	10	15
25.	fra Karlo Grbavac	15	-	-	3	10	10
26.	fra Nikola Hrkać	Uhićen ³⁵	-	1	-	-	1
27.	dr. fra Gaudencije Ivančić	10	-	-	5	3	-
28.	fra Nikola Ivanković	nasmrt pa preinačeno na 7	1	3	7	1	3
29.	fra Marinko Jelić	-	4	-	-	4	-
30.	fra Alfonzo Jukić	-	3	-	-	3	-
31.	fra Krešo Jukić	-	4	7	-	4	7
32.	dr. fra Ignacije Jurković	-	6	-	-	-	-
33.	fra Blago Karačić	1	7	-	1	5	-
34.	fra Jerko Karačić	-	-	3	-	-	3
35.	fra Andrija Kordić ³⁶	-	2	-	-	2	-
36.	fra Ratimir Kordić	6	-	-	3	-	-
37.	dr. fra Vencel Kosir	-	2	-	-	2	-

³⁵ Udbaši su ga uhitili kao župnika u Posušju. Nije se znalo na koliko je osuđen. Iznenada je u Posušje došao Tuna Ramljak i u Udbi rekao da ide posjetiti franjevca. Odgovorili su mu da nitko nema u franjevačkoj kući. On ih je upitao gdje je fra Nikola Hrkać. Odgovorili su mu da su ga jučer odveli u zatvor. On im naredi da ga odmah dovezu iz zatvora. Tako je u zatvoru, bez osude, bio samo jedan dan. Tada je fra Nikola dušobrižnički provideo vjernike s područja od Zavelima do Privalja, jer franjevaca nije bilo u Kočerinu a ni svećenika u Viru. Malo poslije počeli su franjevci dolaziti sa Širokoga Brijega pa se područje fra Nikoline dušobrižničke službe smanjivalo. Tako je 18. listopada 2008. rekao fra Leonardo Hrkać.

³⁶ Fra Andrija je bio župnik u Jablanici. Poslije je premješten na Široki Brijeg. Izvrsno je svirao i vodio crkveni zbor. Napustio je franjevačku zajednicu.

38.	fra Petar Krašić	-	3 ³⁷	-	-	-	-
39.	fra Jozo Križić						
40.	fra Teofil Leko	1	2	-	1	2	-
41.	fra Sebastijan Lesko	-	-	15	-	-	15
42.	fra Umberto Lončar	-	3	7	-	3	7
43.	fra Jakov Lovrić	8	-	-	8	-	-
44.	fra Mirko Magzan	12	6	-	5	-	-
45.	fra Ferdo Majić	-	1	25	-	1	25
46.	fra Velimir Mandić	-	1 ³⁸	-	-	-	-
47.	dr. fra Živko Martić	2	-	-	2	-	-
48.	dr. fra Jerko Mihaljević	12	-	-	6	-	-
49.	fra Berislav Mikulić	-	11	-	-	11	-
50.	prof. fra Vojislav Mikulić	2	3	-	2	3	-
51.	fra Vinko Mikulić	-	-	5	-	-	-
52.	fra Kamilo Milas	-	-	3	-	-	3
53.	ing. arh. fra Pio Nuić	-	7	2	-	7	2
54.	fra Vinko Nuić	7	-	-	7	-	-
55.	dr. fra Kruno Pandžić	-	3	-	-	3	-
56.	fra Placid Pandžić	5	-	-	5	-	-

³⁷ Kao župnik na Kočerinu osuđen je 1972. zbog toga što su hodočasnici iz Kočerina išli na Široki Brijeg i nosili hrvatsku zastavu. U tamnici nije bio. Kaznu je platio novcem.

³⁸ Osuđen je 1982. zbog održavanja vjeronauka u obiteljskoj kući u Grabu.

57.	fra Inocent Penavić ³⁹	8	3	-	1	3	-
58.	fra Ante Perković	-	2	-	-	2	-
59.	dr. fra Svetozar Petric	3	10	-	3	10	-
60.	fra Martin Planinić	-	2	-	-	1	20
61.	prof. fra Rajko Radišić	3	-	-	3	-	-
62.	fra Jozo Radoš	-	3	15	-	3	15
63.	dr. fra Bruno Raspudić	-	2	15	2	15	-
64.	fra Krsto Ravlić	6	-	-	4	-	-
65.	fra Damjan Rozić	5	2	-	5	-	-
66.	dr. fra Bonicije Rupčić	8	2	-	6	7	-
67.	dr. fra Ljudevit Rupčić	5	3	-	4	11	-
68.	fra Filip Sivrić	-	3	-	-	3	-
69.	fra Hadrijan Sivrić	-	2	-	-	2	-
70.	fra Zlatko Sivrić	-	3	-	-	3	-
71.	fra Miroljub Skoko	-	4	-	-	4	-
72.	fra Vice Skoko	-	3	-	-	3	-
73.	fra Drago Stojić	7	-	-	3	-	-
74.	fra Luka Sušac	-	4	-	-	4	-

³⁹ Fra Inocent je poslije napustio franjevačku zajednicu.

75.	dr. fra Rufin Šilić	1	3	-	1	3	-
76.	fra Velimir Šimić	-	6	15	-	6	15
77.	prof. fra Čedo Škrobo	1	-	-	1	-	-
78.	fra Drago Škrobo	2	-	-	-	1	20
79.	fra Andrija Šoljić	2	-	-	2	-	-
80.	fra Eugen Tomić	-	3	-	-	3	-
81.	fra Stanko Vasilj	10	10	21	6	10	21
82.	dr. fra Vendelin Vasilj	2 ⁴⁰	-	-	-	-	-
83.	fra Franjo Vidović ⁴¹	5	6	-	4	-	-
84.	fra Ferdo Vlašić	16+5 i pol g+2 mj ?- 22	7	13	14	-	19
85.	fra Vlado Vlašić	2	6	-	1	6	-
86.	fra Bosiljko Vukojević	5	8	-	3	8	-
87.	fra Željko Zadro	5	-	-	3	-	-
88.	fra Zdravko Zovko	-	6	-	-	6	-
89.	fra Jozo Zovko	3	6	-	1	6	-
90.	dr. fra Marijan Zubac	1	-	-	1	-	-
91.	dr. fra Smiljan Zvonar	15 ⁴²	-	-	8	-	-

⁴⁰ Osuđen je premda nije bio na sudu. To su učinili, vjerojatno, da bi pokazali da im je bio na popisu.

⁴¹ Fra Franjo je nakon izdržane tamnice nastavio studij i doktorirao.

⁴² U svomu vlastoručnom životopisu, koji je pisao u uzništvu, nije se sjetio ni na koliko je godina osuđen! I to upućuje na torture koje su se nad njim vršile. On je napisao da je osuđen na 14 godina tamnice.

92.	Ivan Turudić, đak	8 – (5.6+3.6= 9 ⁴³)	-	-	5	10	-
	Svega	348 godina	6 mjese ci	28 dan a	225 godina	4 mjese ca	16 dan a
Prosječno osuđeni 3,95 godine			prosječno odrobijali 2,55 godina ⁴⁴				

S najvećim se poštovanjem treba sjećati njihovih žrtava, biti im zahvalni i ponosni. Franjevci su se u svojim patnjama i žrtvovanju poistovjetili s bogoljubljem, domoljubljem i čovjekoljubljem. Trebalo je tim vrjednotama dati lice, konkretan izgled. Trebalo je ostvarivati zajedno svoju pripadnost hrvatskom narodu, Katoličkoj crkvi, franjevačkom redu i Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji, na čemu gradimo nadu da se može ostvariti višestoljetni san naše slobode i dostojanstva na toliko iskušanim prostorima našeg zemaljskog postojanja. Krist nije zanijekao domoljublje nego je postavio temelje ljudskom odnosu prema domovini. Otvorio je pogled prema Božjoj stvarnosti, koju je želio unijeti u svijet, otkriti Božju prisutnost narodu i upozoriti na sve postojeće. Ne može se savjesno prihvaćati i vršiti građanske obveze ako čovjek ne uspostavi odnos slobodne i ćudoredne odgovornosti prema Bogu: čovjek na temelju Božjega zakona gradi svoj odnos prema svemu što ga okružuje.⁴⁵

2. Prikupljanje podataka

Tijekom povijesti hercegovački franjevci su prikupljali podatke o svom životu i radu među katoličkim pukom. U nesigurnim i ratnim povijesnim okolnostima franjevački poglavari su izdavali posebne naredbe da pojedini fratri pismeno dostave Provincijalatu – za pismohranu Provincije – podatke o svom osobnom radu i doprinosu dobrobiti zajednice i puka u kome djeluju. Tako je za vrijeme Prvog svjetskog rata fra David Nevistić uputio subraći pismo da pismeno odgovore o svom radu za ratnih godina.⁴⁶

⁴³ Podatke mi je dao sam Ivan Turudić, 3. listopada 2009. To je rijedak slučaj da su mu u tamnici montirali (fabrikovali) novi proces i dodali još 3 i pol godine zatvora. Sve s ciljem da ga psihički unište.

⁴⁴ ANDRIJA NIKIĆ, *Patnje hercegovačkih franjevaca 1945. – 1990.*, Stopama pobijenih, II, 2 (3), Humac, str. 18. – 29.

⁴⁵ Usp. Govor zadarskog nadbiskupa msgr. Ivan Prenda u Maslenici.

⁴⁶ ARHIV HERCEGOVAČKE FRANJEVAČKE PROVINCIJE U MOSTARU, (ARHIV PROVINCIJE), Acta Capitularia, sv. 2., f. 232v i Spisi Provincije, sv. 48., f. 67rv. Provincijal fra David Nevistić je 8. kolovoza 1917. uputio službeni dopis – br. 304. – svoj braći da pismeno odgovore o stanju u Hercegovini i njihovom radu da teško stanje

Nakon prolaza i haranja srbočetnika po Hercegovini 1942. preživjeli su se uvjerali u zločinačke planove onih s istočne strane.⁴⁷ Srbočetnici su dali do znanja da hrvatski predjeli nisu sigurni, ni zaštićeni. Oni ostvaruju osvajanje stoljetnih hrvatskih – katoličkih područja. Da to ostvare, oni bez ikakve krivice, suda i presude ubijaju nevino hrvatsko-katoličko stanovništvo i uništavaju njihovu imovinu.

I ne sluteći da će i sam postati »podatak«, fra Krešimir Pandžić, provincijal, 2. studenoga 1942. naložio je da svaki župnik i samostanski ljetopisac iz dana u dan bilježe i sabiru sve podatke o stradanjima vjernika i članova Hercegovačke franjevačke provincije. Istu je naredbu ponovio 22. ožujka 1943., kao i 8. prosinca iste godine. Tu je navedeno sve što treba bilježiti: 1. Što je koji naš član pretrpio i u čemu je stradao. 2. Štete na crkvama i kućama uz približnu procjenu štete. 3. Koji su vjernici stradali: imena, dob, način mučenja, štete na blagu i inače na imetku. Tko je nasilja pravio, kao i obrana i njezin uspjeh.

U daljnjem tekstu stoji: »Svaki župnik treba da zabilježi ime i prezime svakoga svoga župljanina koji je stradao izvan teritorija svoje župe. Treba također da ga provede i u svojim maticama umrlih. Ako se ne bude bilježio u svojoj župi, ostat će nezabilježen. Osobito treba posvetiti pažnju onima, koji su na raznim ratištima ili na Planini poginuli.«

O vrijednosti i dalekovidnosti svoje naredbe isti provincijal piše: »Tko ne vidi, da su ovakve bilješke potrebne i važne? Mi to moramo smatrati kao vrlo potrebno i važno radi budućnosti naše i naših vjernika.« Kako su bila ratna i nesigurna vremena provincijal dvoji: »Vjerujemo, da su neki radi stvarne nemogućnosti izostali i do sada nijesu poslali zatražene podatke. Vjerujemo i to, da neki nijesu uopće ni primili pozive Provincijalata od 2. XI. 1942., 22. III., 21. XI. i 8. XII. 1943. Svemu je uzrok smetnja na poštanskom saobraćaju.« Nadalje, u provincijalovoj naredbi stoji: »Ponavljamo sve gornje naredbe i toplo preporučamo poštovanoj braći, da ih uzmu ozbiljno i točno ih provode. Gornje bilješke bit će nam vrlo potrebne i moglo bi nam biti žao, ako ih ne bismo činili. One će biti jedina vjerodostojna svjedočanstva za svaki slučaj. Stoga na bilješke od prošlih godina nastavite i u sljedećim godinama.«⁴⁸

Rat je počeo uzimati žrtve iz same zajednice. O hercegovačkim franjevcima koje su srbočetnici i komunisti ubili do konca 1944. u *Kršćanskoj obitelji* i glasniku

ublaže. Na temelju tih podataka napisao sam knjigu: *Godine gladi*, Duvno, 1974.; pretisak, Mostar – Veljaci, 1995.

⁴⁷ A. NIKIĆ, *Stradanja...*

⁴⁸ *Naredbe i obavijesti provincijala pa susljedno*, 2. studenoga 1942., br. 858.

Hercegovina franciscana objavljeni su njihovi nekrolozi. Tako se iz tih zapisa mogu prikupiti korisni podatci.

Budući da je daleko najveći broj svećenika ubijen neposredno nakon završetka rata 1945., kad je sva katolička periodika bila zabranjena, o daleko najvećem broju stradalnika u domovini nije ni moglo biti ništa zabilježeno. Dapače, budući da su ih daleko najviše ubili partizani i običan govor o partizanskim zločinima komunistički je režim najstrože kažnjavao.

Unatoč nesmiljenom komunističkom zlosilju, već 15. veljače 1945. fra Gaudencije Ivančić i fra Pavao Dragičević išli su u partizansko zapovjedništvo («komandu») u Mostar pitati što se dogodilo s fratrima nasilno odvedenima iz franjevačkog samostana u Mostaru u nepoznatom smjeru. Nu, odgovor nisu dobili, ali su ga mogli naslutiti kroz dvije zlokobne i zlosretne riječi: – Grob nepoznat! – što nije bila sudbina samo pobijenih hercegovačkih fratara, već i više stotina tisuća nevinih vjernika iz našega napaćenog hrvatskog naroda koje su partizanski zločinci ubili i strpali u stotine jama od Slovenije do Makedonije. Partizani su, u veljači 1945., pobili gotovo sve fratre u Hercegovini koji su nosili habit. Tko se nije sklonio – bio je osuđen na neizbježnu smrt.

Svjedok odvođenja franjevačkog provincijala, gvardijana i još pet fratara iz Mostarskog samostana bio je dr. fra Bonicije Rupčić. Godine 1971. on je napisao sljedeće:

»Ja potpisani bio sam tajnik Hercegovačke franjevačke Provincije od god. 1943. – 1949. Doživio sam svršetak rata u Mostaru i bio svjedok svega što je konac rata donio u Hercegovini sa sobom. Po svojoj službenoj dužnosti kao tajnik Provincije morao sam voditi računa o sudbini franjevaca u Hercegovini.

Pri koncu rata stradali su mnogi franjevci u Hercegovini.

Bio sam očevidac kad je 14. II. /veljače/ 1945. iz samostana u Mostaru bio odveden provincijal dr. fra Leo Petrović, gvardijan o. fra Grgo Vasilj i 5 drugih svećenika. Bili su ubijeni iste večeri, kad su odvedeni, bez ikakva sudjenja. O njima nismo primili nikad, nikakve službene obavijesti od nadležnih organa, iako smo se više puta za to interesirali.

Točno sedmicu dana prije stradanja mostarskih fratara stradali su fratri na Širokom Brijegu. To je bilo onog dana kad je narodnooslobodilačka vojska zauzela Široki Brijeg. Svi fratri koji su zatečeni tada u samostanu bili su ubijeni i bačeni u sklonište koje je bilo u blizini samostana sagrađeno troškom Provincije za zaštitu

profesora i djaka naše gimnazije od napada avijacije. (U skloništu su njihova tijela bila polivena benzinom i zapaljena.)

Ubojstvo širokobrijeških fratara brzo se proćulo nadaleko. Tomu su mnogo pridonijeli radio i dnevna štampa. Narodne vlasti upotrijebile su sva pomoćna sredstva da dokažu kako su fratri na Širokom Brijegu stradali što su se borili s puškom u ruci protiv narodnooslobodilaćke vojske prigodom zauzimanja Širokog Brijega i borili se na strani okupatora.

Kad se njihovo ubojstvo izvršavalo, u samostanu na Širokom Brijegu nalazilo se preko 100 civilnih osoba, što naših djaka što seljaka i njihovih članova iz susjedstva, koji su se bili sklonili u samostan za vrijeme posljednjih borbi za Široki Brijeg. Od njih nitko nije stradao. Stradali su samo fratri.

Potpisani je ispitao mnoge od tih osoba, prvo usmeno, a kasnije neke i pismeno, da sazna istinu i da li su fratri uistinu pucali i borili se protiv narodnooslobodilaćke vojske. Pismeno je saslušao 12 ili 13 osoba koje su rećenog dana bile na Širokom Brijegu. Taj posao sam obavio u drugoj polovici godine 1945. Pojedine osobe sam saslušavao kad sam koju mogao dobiti za razgovor. Svi su ti svjedoci, bez ijedne iznimke, pod zakletvom izjavili da ni jedan fratar na Širokom Brijegu nije pucao na narodnooslobodilaćku vojsku niti se borio protiv nje. Svi se slažu da su fratri u samostanu mirno čekali partizane i konac rata. Da se netko od njih osjećao krivim za nešto, sigurno ne bi tu ostao. Na vrijeme bi se sklonuo na sigurnije mjesto.

Prigodom premetaćine u tajništvu i u arhivu Provincije od strane organa OZNE odneseni su ti zapisnici. Neke od ispitanih svjedoka kao Božidara Martinca i Antu Brkića pritvorila je OZNA u Mostaru i uz prijetnju raznog maltretiranja nastojala ih je natjerati da opozovu što su pismeno izjavili. Htjela je i to postići od njih da izjave da sam ih ja moralno prisilio da izjave ono što su izjavili. Kad nije mogla postići što je željela, OZNA im je zaprijetila da ne smiju nikomu kazati da ih je ona ispitivala i o ćemu je bio govor. Ipak su mi oba sve rekli iako im je bilo strogo zabranjeno o tom ikom išta kazati. Nakon toga bio sam oprezniji u tom da svjedoke ne bih dovodio u opasnost da stradaju zbog svojih izjava. Negdje u 11. mjesecu, ako se dobro sjećam, došla su u samostan 3 organa OZNE i tražila razjašnjenje od mene zašto sam provodio i zašto provodim istragu o držanju i stradanju fratara na Širokom Brijegu prigodom zauzimanja mjesta od strane partizana. Ja sam naime uz neke druge svećenike navedene osobe ispitivao, zapisnik vodio i potpisivao. Na njihov upit

dao sam slijedeći odgovor: "Ubijeni fratri na Širokom Brijegu su naša braća. Oni su mrtvi. Kako sami ne mogu govoriti, mi smo kao njihova braća dužni da ih branimo, ako se ustanovi da su nevini stradali. To pravda i ljubav traži od nas. A i povijest će tražiti. Ako se pak ustanovi da su se borili s puškom u ruci i da su pucali, mi ćemo biti prvi koji ćemo ih osuditi." Na koncu sam im rekao da je to bio jedini razlog zašto sam provodio istragu. A kad su me oni nato upitali, zar ja ne vjerujem pojedinim našim rukovodiocima, što oni o tom vele, i dnevnoj štampi, ja sam odgovorio: "Ja vjerujem samo istini."

Svi fratri na Širokom Brijegu bili su ubijeni. Među njima bilo je i nekoliko staraca. Fra Marko Barbarić, starac od 80 godina, bio je odavno teški bolesnik i stalno je ležao u postelji. Bio je tako slab, da mu je bila potrebna stalna pomoć drugih. Ni kašike nije mogao držati u ruci od slabosti. To je posvjedočio Božidar Martinac koji ga je duže vrijeme posluživao. Ali i on je ubijen s drugima. Izvučen iz kreveta, ubijen i spaljen kao i drugi.

Spomenuta 3 organa OZNE odnijeli su zapisnike ispitanih i obećali da će ih vratiti kad ih pregledaju. Obećanje nisu izvršili i zapisnike nisu vratili.

Za gornje potpisani snosi svu moralnu odgovornost.« U dataciji i potpisu stoji: Mostar, 13. VIII 1971. – Dr. fra B/oncije/. Rupčić.⁴⁹

Među prvima koji je van Provincije tražio podatke o pobijenim fratrima bio je biskup dr. Petar Čule. Da bi biskup dr. Petar Čule prikupio podatke o pobijenim hercegovačkim franjevcima, on se 13. listopada 1945., službeno broj: 359., obratio Prečasnom Provincijalatu hercegovačkih franjevaca u Mostaru. Dopis u cijelosti glasi: »Još uvijek pronose se u dnevnoj štampi lažne i tendenciozne vijesti, o uzrocima pogibije fratara na Širokom Brijegu u veljači ove godine. Da se tim lažima mogne što uspješnije na put stati, potrebno je prije svega sam događaj preko svjedoka točno ispitati i sa svih strana osvijetliti.

U vezi s time Ordinarijat poziva taj Prečasni Naslov, da bi odredio dvojicu vještih svećenika, koji će zapisnički preslušati očevidce događaja:

a/laika Martinca, brata pok. fra Paške, koji je sretno preživio širokobriješku tragediju,

b/ barem dvije od časnih sestara, koje su u to vrijeme bile u Širokobriješkom konviktu,

⁴⁹ Ivan Mužić, *Sudski proces o brošuri Široki Brijeg*, Metković, 1971. – dokumentacija.

c/ i barem jednoga djaka-internistu, koji se nalazio u širokobriješkom samostanu u momentu fratarske izgibije.

Samo preslušavanje kao i zapisnik o preslušanju moraju biti strogo in forma juridica. Svjedoke dakle treba zakleti na njihove iskaze. Oni moraju i zapisnik vlastoručno potpisati. Na svjedoke treba postaviti sva nužna pitanja, generalna i specijalna, koja može tražiti sudski postupak i koja mogu stvar s bilo koje strane osvjetliti. Ispitivači dakle treba da pitanja unaprijed dobro priprave.

Zapisnik neka se napravi u dva primjerka /oba primjerka neka budu propisno i vlastoručno potpisana/ jedan za arhiv Ordinarijata, a drugi za arhiv Provincijalata.« Pismo završava napomenom: »Stvar je vrlo važna a i urgentna, stoga prema tomu neka se i postupa!«

+++++

Nakon što su partizani 14. veljače 1945. odveli iz franjevačkog samostana u Mostaru provincijala dr. fra Lea Petrovića sa šestoricom subraće, Provincijom je najprije upravljao provincijalni vikar dr. fra Ignacije Jurković – od 15. veljače do 6. lipnja 1945. Teške uloge upravljanja provincijom prihvatio se dr. fra Mate Čuturić. Fra Matu je naslijedio provincijalni vikar dr. fra Marijan Zubac. Fra Marijan je de facto vršio službu vikara od 9. prosinca 1945. do 28. veljače 1946. Uprava Hercegovačke franjevačke provincije zadužila je tajnika provincije dr. fra Bonicija Rupčića da prikupi podatke o pobijenim hercegovačkim franjevcima i odgovori biskupu dr. Petru Čuli na njegov dopis.

U odgovoru koji je datiran deset dana kasnije – 23. listopada 1945., Broj 107-109/45., upućenom Prečasnom Biskupskom ordinarijatu MOSTAR stoji: »U vezi sa dopisom prečasnoga naslova br. 359. od 13. listopada ove god. ovaj Provincijalat odgovara: Mi smo odmah odredili o. fra Bonicija Rupčića, tajnika Provincije, da on i koga on odredi ispita i zapisnički presluša očevice tragedije naših fratara na Širokom Brijegu u veljači ove godine. Dosad su preslušane samo 3 časne sestre, koje su tada bile na Širokom Brijegu. Po jedan primjerak zapisničkoga *preslušanja* šalje se *prečasnom Naslovu*. Čim bude moguće, bit će preslušani i neki drugi svjedoci. Po jedan primjerak i tih saslušanja bit će poslana gornjemu Naslovu.«

Zapisnike preslušavanja predstavnici su KOS-a, UDBE tražili, pronašli i odnijeli, te po svoj prilici uništili da se ne sačuvaju istiniti dokumenti o zločinima što

su ih počinili četnici i partizani.⁵⁰

Sjećajući se prikupljanja podataka i sudbine napisanih izvješća dr. fra Bonicije Rupčić je 1971 posvjedočio:

1. U Urudžbenom zapisniku arhiva Hercegovačke franjevačke provincije iz godine 1945. pod br. 123 dana 31. X, a pod rubrikom: Krat. sadržaj predmeta, stoji napisano: Zapisničko preslušanje B. Martinca o tragediji franjevacu na Š. Brijegu u veljači ov. godine. Ovo preslušanje obavljeno je na Širokom Brijegu.

2. U istom Urudžbenom zapisniku pod br.124 i danom 31. X, pod istom rubrikom kao i gore, stoji napisano: Isto.

U ovom broju se radi naime o preslušanju A. Brkića o istom predmetu.

Navedeni Brkić dao je svoje preslušanje u Mostaru.

Da ovi podaci odgovaraju istini, svjedoči potpisani.

3. Nijedno od gornja 2 preslušanja ne nalazi se u arhivu Hercegovačke franjevačke provincije, jer su ih već iste godine odnijeli organi OZNE u Mostaru.«⁵¹

Održano na simpoziju Stopama pobijenih (www.pobijeni.info/dogadjanja/index), Široki Brijeg, 17. svibnja 2009.

⁵⁰ U više navrata, pričali su mi tadašnji tajnik dr. fra Bonicije Rupčić, definator Provincije dr. fra Gaudencije Ivančić i provincijali dr. fra Didak Burić i dr. fra Jerko Mihaljević, udbaši, prigodom neočekivanih i čestih premetačina pronašli u franjevačkoj pismohrani i odnijeli sa sobom. Ipak, u franjevačkim pismohranama ostao je po koji suvremeni dokument. Na Širokom Brijegu su komunisti prvih mjeseci 1947. spalili sve što se našlo u zgradama samostana, gimnazije, sjemeništa i konvikta. Tekst donosi iscrpan popis uništenog kulturnog blaga. Na pročelju samostana su, kako mi je pričao dr. fra Ljudevit Rupčić, ispisali grafit: »NAŠA JE OSVETA KULTURA I PROSVJETA!« Međutim, u Biskupijskom ordinarijatu su, prigodom premetačine, odnijeli nekoliko godišta dokumentacije i još uvijek se ne zna gdje je smještena. Sumnja se da su sve spalili i uništili.

⁵¹ Datacija i potpis: »Mostar, 14. 8.1971. (Dr. fra Bonicije Rupčić) – provincijalni vikar.«